

نقدی بر کارکردهای حمایت‌های اقتضایی تجاری در حمایت از تولید ملی در ایران

فرزاد مرادپور*

میرهادی سیدی**

چکیده

پس از گذشت یک دهه از زمان تصویب نخستین متن قانونی کشور در خصوص مقررات حاکم بر رویه‌های اتخاذ حمایت‌های اقتضایی تجاری، سال گذشته متن مزبور مورد بازنگری قرار گرفت و متن قانونی جدیدی در این خصوص جای‌گزین متن پیشین شد و اینک یک سال است که متن قانونی جدید لازم‌الاجرا شده است. با وجود این، بازنگری متن مزبور هرچند با بهبودهای متنی قابل توجهی همراه بوده است، هم‌چنان به جهت کاستی‌های فرامتنی نتوانسته است سازوکار حمایت‌های اقتضایی تجاری را در حمایت از تولید ملی در ایران فعال سازد. این در حالی است که روند فزاینده و شتابانی از به‌کارگیری این اقدامات در جهان مشاهده می‌شود که کشورمان را نیز از دامنه شمول خود برکنار نداشته است. این مقاله، با نگرشی نقادانه بر کارکردهای حمایت‌های اقتضایی تجاری در جهان و ضرورت‌هایی که ایران با آن مواجه است، به ارزیابی سازوکار حمایت‌های اقتضایی تجاری در ایران می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: حمایت‌های اقتضایی، اقدامات حفاظتی، اقدامات ضدقیمت‌شکنی (ضددامپینگ)، اقدامات جبرانی (ضدیارانه‌ای).

۱. مقدمه

اساساً تمامی موافقت‌نامه‌های تجاری بین‌المللی از مفادی برخوردارند که می‌توان به آن‌ها مفاد حفاظتی و استثنایی اطلاق کرد. تحت چنین مفادی طرف‌های موافقت‌نامه در شرایط

* پژوهش‌گر مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (نویسنده مسئول)، fmoradpour@yahoo.com

** عضو هیئت علمی و مربی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، mhseyedi1@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۰۷

تعیین شده‌ای مجاز به عدول از ایفای تعهدات معمول خود می‌شوند. چنین مفادی، به جهت آن‌که سازوکار تضمین‌کننده‌ای برای پذیرش تعهدات آزادسازی تجاری هستند، چون بدون آن‌ها دولت‌ها ممکن است از پذیرش تعهدات آزادسازی سر باز زنند و هم از آن‌رو که سوپاپ‌های ایمنی آزادسازی شمرده می‌شوند، حائز اهمیت‌اند.

این ملاحظات در سازمان جهانی تجارت نیز مدنظر قرار گرفته‌اند و مقررات این سازمان دربردارنده مفادی بدین منظور است. پاره‌ای از این ملاحظات، هم‌چون آن‌ها که به اخلاق و فرهنگ، سلامت و بهداشت، امنیت، و ... مربوط می‌شوند و ماهیتاً غیراقتصادی‌اند، در مقررات این سازمان در قالب استثنائات عمومی و امنیتی مورد توجه قرار گرفته‌اند که استثنائی دائمی بر عموم تعهدات محسوب می‌شوند و ماهیت موقت ندارند، اما تدابیر ناظر بر ملاحظات اقتصادی و تجاری اساساً ماهیت موقت دارند و به‌علاوه، جز در خصوص تدابیر مربوط به تراز پرداخت‌ها، به‌نحو متمرکز در حمایت از تولیدکنندگان خاص اعمال می‌شوند. در عمل، حتی مفاد مربوط به تراز پرداخت‌ها را هم کشورهای در حال توسعه در حمایت از تولیدکنندگان خاص به کار می‌بندند (Hoekman and Kostecki 2001: 303-304).

این تدابیر عمدتاً اقداماتی را شامل می‌شوند که از آن‌ها با عنوان چاره کارهای تجاری (trade remedies)، حمایت‌های اقتضایی (contingency protections)، یا ابزارهای دفاعی تجاری (trade defense instruments) نام برده می‌شود و از سوی دولت‌ها به‌منظور مقابله با رقابت غیرمنصفانه (ناشی از یارانه یا قیمت‌شکنی) یا مواجهه با شرایط اضطراری به درخواست تولیدکنندگان داخلی تحت تأثیر رقابت خارجی اتخاذ می‌شوند. به اقداماتی که به‌منظور مواجهه با شرایط اضطراری تولیدکنندگان داخلی محصول معینی اتخاذ می‌شود، به‌طور خاص، اقدامات حفاظتی گفته می‌شود.

بنابر تعریف فرهنگ اصطلاحات سیاست تجاری، اقدامات حفاظتی (safeguards) اقدامات موقتی برای کاهش واردات است تا صنعت معینی را قادر به سازگاری با رقابت تشدید یافته با عرضه‌کنندگان خارجی سازند. غالباً اقدام حفاظتی به اقدام اضطراری در خصوص واردات کالاهای معین اطلاق می‌شود که تحت ماده ۱۹ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) و موافقت‌نامه حفاظت‌ها اتخاذ می‌شود، اما تعبیر اقدامات حفاظتی، علاوه بر آن، گاه در خصوص اقداماتی که به‌منظور حفاظت از تراز پرداخت‌ها و نیز اقدامات تحت عنوان کمک دولتی به توسعه اقتصادی در خصوص صنایع نوزاد که تحت مواد ۱۲ و ۱۸ گات تجویز شده است به کار می‌رود (Goode 2003: 301).

ورای همه تدابیر پیش گفته، کشورهای عضو سازمان هم‌چنین می‌توانند با جلب موافقت دیگر اعضا موقتاً از اجرای پاره‌ای تعهدات خود معاف شوند.^۱ آنان، علاوه بر این، می‌توانند تعهدات آزادسازی خود را به‌طور دائمی مورد تجدیدنظر قرار دهند و بدین منظور وارد مذاکره مجدد با طرف‌های ذی‌نفع شوند.^۲ (Hoekman and Kostecki 2001: 303-304). به عبارت دیگر، چنان‌چه از منظر تعهدات آزادسازی تجاری، حمایت‌های تجاری را به موارد عدم تعهد، موارد آزادی عمل تعهد، موارد استثنای بر تعهد، موارد معافیت از تعهد، موارد مذاکره مجدد تعهد، و موارد نقض تعهد دسته‌بندی کنیم حمایت‌های اقتضایی در زمره استثنائات قرار می‌گیرند.

۲. ضرورت وجود حمایت اقتضایی تجاری

اگر همواره مقدور و میسر بود که تعهدات تجاری مورد مذاکره مجدد قرار گیرند، شاید اقدامات اقتضایی چندان ضروری به‌نظر نمی‌رسیدند، اما، با فرض وجود یک سطح اولیه از تعهدات متقابل آزادسازی میان طرفین، افزایش میزان حمایت در هر یک از طرف‌ها قاعدتاً مستلزم پیش‌نهاد سطحی از آزادسازی جبرانی از سوی طرف مزبور است که طرف‌های تجاری‌اش را در وضعیتی به‌خوبی وضعیت پیشین قرار دهد و هم‌ارزی امتیازات مورد مبادله محفوظ بماند. این، خود، تبیینی برای وجود قواعد اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجاری است. در عین حال، دیدگاه‌های متنوعی در خصوص انگیزه‌ها و ضرورت‌های وجود اقدامات اقتضایی وجود دارد.

یک دیدگاه آن است که اقدامات اقتضایی چیزی جز حمایت‌گرایی نیست و چنین اقداماتی را می‌توان از طریق اقتصاد سیاسی حمایت‌گرایی تبیین کرد. آزادسازی تجاری در سراسر جهان نرخ‌های تعرفه را به سطوح بسیار پایین کاهش داده است. بازرگانان این فرایند از این انگیزه برخوردارند که حمایت را از طریق فرایند سیاسی تضمین کنند و سیاست‌مداران نمی‌توانند به چنین تقاضایی بی‌رغبت باشند. اگرچه اقدامات اقتضایی نوعاً تحت اداره دیوان‌سالاری‌ها قرار دارند که ظاهراً از نفوذ سیاسی مصون‌اند، نفوذ سیاسی می‌تواند از طریق شکل‌دادن به قوانین و مقررات حاکم بر کار این دیوان‌سالاری‌ها بر این فرایند تحمیل شود. در واقع، پژوهش تجربی نقش نفوذ سیاسی در اثرگذاری بر تصمیمات متخذه این سازمان‌ها را به‌ویژه در خصوص تعیین لطمه اثبات کرده است. به‌علاوه، ابهامات ذاتی موجود در اقدامات اقتضایی آزادی عمل قابل توجهی را برای دیوان‌سالاران در تفسیر

شواهد فراهم می‌سازد. از این رو، شاید شگفت‌آور نباشد که کاهش تعرفه‌ها با استفاده پُرشمارتر و گسترده‌تر از اقدامات اقتضایی تجاری به‌ویژه اقدامات ضدقیمت‌شکنی مقارن بوده است. در این دیدگاه، وجود اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجاری نشان‌دهنده جای‌گزینی شکلی از حمایت با شکلی دیگر است.

یک دیدگاه دیگر نسبت به اقدامات اقتضایی تجاری جنبه بدبینانه کم‌تری دارد. آنان اقدامات اقتضایی را ابزارهایی سیاستی تلقی می‌کنند که از سوی سیاست‌گذاران جهت مدیریت آثار بازتوزیعی تجارت آزادتر به‌کار گرفته می‌شوند. اقدامات اقتضایی راهی برای دولت‌ها جهت حمایت از بخش‌های آسیب‌پذیر در برابر تبعات کاهش حمایت تعرفه‌ای فراهم می‌آوردند. به عبارت دیگر، اقدامات اقتضایی ابزارهایی برای کاستن از هزینه‌های تعدیل اقتصادی برآمده از آزادسازی‌اند. آزادسازی تجاری مستلزم انتقال منابع از بخش‌های فاقد مزیت یک کشور به بخش‌های دارای مزیت است و حمایت موقتی می‌تواند به منظور کاستن از واردات به‌کار بسته شود تا فرصتی برای صنعت داخلی جهت سازگاری با تأثیرات رقابت فراهم شود.

این دیدگاه تلویحاً می‌گوید که میزانی از آزادسازی که در یک موافقت‌نامه تجاری قابل‌دستیابی است پیشاپیش می‌تواند به وجود مفاد فرار از پیش‌تعیین شده که عدم اطمینان در محیط اقتصادی را به رسمیت می‌شناسد بستگی داشته باشد؛ زیرا در موافقت‌نامه‌های تجاری، دولت‌ها تعهداتی در خصوص سیاست‌هایی می‌سپارند که نه تنها در زمان حاضر بلکه در آینده نیز به‌کار بسته می‌شوند. حال آن‌که شرایط اقتصادی ممکن است در آینده چنان متحول شود که حفظ سیاست‌های کنونی به سبب هزینه‌های بالای تعدیل غیرقابل‌دفاع شود. از این رو، در موافقت‌نامه‌های تجاری لازم است که ابزارهایی برای کنار گذاشتن موقتی مفاد موافقت‌نامه تجاری از سوی دولت‌ها تحت شرایطی که به‌خوبی تعریف و محدود شده باشند فراهم شود. وجود اقدامات اقتضایی پاسخ به چنین نیازی است. اگرچه استفاده از اقدامات اقتضایی، مادامی که سطح حمایت موقتاً افزایش می‌یابد، می‌تواند به زیان‌های رفاهی بعدی بینجامد، عمق بیش‌تر آزادسازی که پیشاپیش فراهم آمده است نشان می‌دهد که منافع بلندمدت رفاهی بر چنان زیان‌هایی غلبه دارد.

به تعبیری، اقدامات ضدقیمت‌شکنی و حفاظت‌ها مابه‌ازای ضروری برای برخی بخش‌های مهم محسوب می‌شوند تا سیاست‌های تجاری آزادمنشانه‌تری در کل اقتصاد اتخاذ شود (WTO 2007: 152-153).

۳. مقررات حفاظتی در گات و سازمان جهانی تجارت

اساساً، از آن‌رو که تحت مقررات عادی گات و سازمان جهانی تجارت نرخ‌های تعرفه کالاها تثبیت شده^۳ و وضع محدودیت‌های مقداری نیز منع شده است،^۴ پیش‌بینی شده است که در شرایط اضطراری که افزایش واردات یک کالا لطمه جدی به صنعت داخلی وارد می‌سازد موقتاً بتوان از تعهد تثبیت تعرفه‌ها یا منع محدودیت‌های مقداری عدول کرد. بنابراین، اهمیت اقدامات حفاظتی در آن است که استثنایی مهم بر دو تعهد تثبیت نرخ تعرفه‌ها و ممنوعیت وضع محدودیت‌های مقداری محسوب می‌شود و مادام‌که چنین تعهداتی برای کشوری وجود دارد برخورداری از چنین سازوکارهایی برای مواجهه با شرایط اضطراری به‌عنوان سوپاپ‌های ایمنی ضرورت می‌یابد.

موافقت‌نامه حفاظت‌ها یا اقدامات حفاظتی در سازمان جهانی تجارت به تبیین قواعد اتخاذ اقدامات حفاظتی تحت ماده ۱۹ گات می‌پردازد. این اقدامات حفاظتی اقداماتی اضطراری‌اند که یک کشور عضو موقتاً در شرایطی به‌کار می‌بندد که افزایش واردات لطمه جدی به یک صنعت داخلی آن وارد می‌سازد. این اقدامات در دو قالب افزایش تعرفه تاحدی بالاتر از نرخ‌های تثبیت‌شده و نیز اعمال محدودیت‌های مقداری صورت می‌گیرد و استثنایی مهم بر دو قاعده کلی گات محسوب می‌شود. این اقدامات اصولاً باید به‌نحو غیرتبعیض‌آمیز و همراه با آزادسازی تدریجی باشند و از آن‌جاکه به‌منزله تعلیق امتیازات و تعهدات کشور عضو با جبران تأثیر سوء بر دیگر اعضا از سوی کشور عضو صورت گیرند (Goode 2003: 301).

البته، مذاکرات تدوین موافقت‌نامه حفاظت‌ها در دور اروگوئه عمدتاً بر اثر به‌کارگیری فزاینده اقدامات محدودکننده واردات محصولات خاص به‌نحو تبعیض‌آمیز در قالب مواردی چون محدودیت‌های (خودداری‌های) داوطلبانه صادراتی (voluntary export restraints) و ترتیبات بازاریابی منظم (orderly marketing arrangements) که به‌جهت ابهام در سازگاری‌شان با مقررات گات اقدامات حوزه خاکستری خوانده می‌شدند صورت گرفت. محدودیت (خودداری) داوطلبانه صادراتی موافقت دوجانبه‌ای بود که طی آن کشور صادرکننده (دولت یا بخش خصوصی) می‌پذیرفت که صادرات خود را بدون این‌که کشور واردکننده مجبور به استفاده از سهمیه‌ها، تعرفه‌ها، یا دیگر کنترل‌های وارداتی شود کاهش دهد یا محدود کند. برخلاف محدودیت‌های داوطلبانه صادراتی، ترتیبات بازاریابی منظم به محدودیتی چندطرفه اطلاق می‌شد که میان گروهی از کشورهای صادرکننده و واردکننده وضع می‌شد. از آن‌جاکه وضع این محدودیت‌ها با توافق صورت می‌گرفت،

مغایرت آن‌ها با مفاد گات مبهم بود (یارندی و طارم سری ۱۳۸۵: ۳۰۴، ۴۲۰). موافقت‌نامه حفاظت‌ها اکنون به صراحت چنین اقداماتی را ممنوع می‌دارد و اقدامات پیشین اکنون به‌طور کامل برجیده شده‌اند.

علاوه بر این، مقررات موافقت‌نامه حفاظت‌ها قواعد یادشده در ماده ۱۹ گات را گسترش داده‌اند. ماده ۱۹ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) به اقدامات اضطراری در مورد واردات بر محصولات در شرایطی خاص پرداخته است. در واقع، این ماده اصول بنیادینی را پایه‌گذاری کرده است که بعدها مبانی موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت در خصوص اقدامات حفاظتی را تشکیل داد. این ماده به موقعیت‌هایی می‌پردازد که در نتیجه تحولات پیش‌بینی‌نشده و بر اثر تعهدات کشورها بر اساس گات، از جمله تعهدات مربوط به اعطای امتیازات تعرفه‌ای، ورود محصولی به کشور موردنظر به چنان‌میزانی افزایش می‌یابد و در چنان شرایطی صورت می‌گیرد که موجب لطمه جدی به تولیدکنندگان محصولات مشابه یا مستقیماً رقیب محصول موردنظر می‌شود یا خطر ورود چنین لطمه جدی را ایجاد می‌کند. در این شرایط، عضو واردکننده به شرط رعایت الزامات ناظر بر موقتی‌بودن اقدام و انجام مشورت‌های لازم مختار خواهد بود تعهد مربوطه را معلق سازد یا امتیاز اعطاشده را مسترد یا اصلاح کند (گروه نویسندگان ۱۳۸۵: ۸۷-۸۸).

۱.۳ شرایط اتخاذ اقدامات حفاظتی

در موافقت‌نامه حفاظت‌ها پیش‌شرط اصلی اتخاذ اقدامات حفاظتی برای یک محصول خاص آن است که افزایش مطلق واردات آن محصول یا افزایش واردات آن نسبت به تولید داخلی منجر به لطمه جدی یا خطر بروز آن برای صنعت داخلی شود. به عبارت دیگر، بر اساس این موافقت‌نامه، سه پیش‌شرط اصلی زیر را برای اتخاذ اقدامات حفاظتی می‌توان برشمرد:

۱. افزایش (مطلق یا نسبی) واردات؛

۲. بروز لطمه جدی یا خطر بروز آن برای صنعت داخلی؛

۳. وجود رابطه علی میان افزایش واردات و لطمه مزبور.

بنابراین، برخلاف ماده ۱۹ گات، در این‌جا ذکری از این‌که لطمه مزبور باید در نتیجه تحولات پیش‌بینی‌نشده باشد به‌میان نیامده است. گفتنی است که برخی هیئت‌های رسیدگی بر این رأی بوده‌اند که رعایت شرایط پیش‌بینی‌نشده الزامی نیست،^۵ ولی آرای رکن استینافی

سازمان جهانی تجارت شرط تحولات پیش‌بینی‌نشده (به‌معنی غیرمنتظره) را الزامی تلقی کرده است.^۶

در توضیح شرایط بالا باید گفت که تحقق شرط افزایش نسبی واردات حتی می‌تواند توأم با کاهش واردات باشد؛ زیرا اگر واردات کاهش یابد، اما کاهش آن کم‌تر از کاهش تولید داخلی باشد افزایش نسبی واردات رخ داده است (Das 1999: 74). مقصود از «لطمه جدی» هم وارد آمدن زیان کلی قابل‌ملاحظه به یک صنعت داخلی است و «خطر لطمه جدی» قریب‌الوقوع بودن واضح آن است که به‌اتکای واقعیات و نه صرفاً بر مبنای ادعا، حدس، یا احتمال بعید مشخص می‌شود.

اتخاذ اقدامات حفاظتی تنها پس از انجام تحقیقات مزبور مجاز خواهد بود. در شرایط بحرانی که در آن تأخیر موجب خسارتی می‌شود که جبران آن دشوار است می‌توان قبل از انجام تحقیقات براساس تشخیص اولیه درمورد وجود شواهد روشن به اتخاذ اقدامات موقتی حفاظتی پرداخت.

تقاضا برای آغاز این قبیل تحقیقات می‌تواند از سوی خود دولت یا صنعتی که مجموع تولید آن سهم عمده‌ای از کل تولید داخلی محصول وارداتی را تشکیل می‌دهد صورت گیرد. با وجود این، در عمل، عموماً تحقیقات با تقاضانامه‌ای آغاز می‌شود که تولیدکنندگان یا انجمن تولیدکنندگان از جانب آن‌ها ارائه کرده‌اند. در این قبیل تقاضانامه‌ها، عموماً ادعا می‌شود که واردات زیاد موجب وارد آمدن لطمه جدی به تولیدکنندگان شده است؛ برای نمونه، به عدم‌النفع، کاهش در تولید، و بهره‌برداری ناقص از ظرفیت منجر شده یا مستلزم کاهش نیروی کار است.

۲.۳ نحوه اعمال اقدامات حفاظتی

پس از این‌که شرایط لازم برای اتخاذ اقدامات حفاظتی احراز شد، مقامات تحقیق‌کننده درباره نوع اقدامات حفاظتی، افزایش تعرفه‌ها به بالاتر از نرخ‌های تثبیت‌شده یا وضع محدودیت‌های مقداری بر واردات، تصمیم می‌گیرند. البته، در خصوص اقدامات موقتی حفاظتی پیش‌گفته صرفاً می‌توان از افزایش تعرفه‌ها استفاده کرد. چنان‌چه اقدامات حفاظتی بخواهد در قالب محدودیت‌های مقداری صورت گیرد، سطح این محدودیت‌ها نباید پایین‌تر از سطح واردات تحقق‌یافته در سه سال آخر باشد، مگر آن‌که توجیه واضحی برای سطوح پایین‌تر وجود داشته باشد.

اعمال اقدامات حفاظتی بایستی به‌نحو غیر تبعیض‌آمیز صورت گیرد. در عین حال، ممکن است اقدامات حفاظتی با تخصیص سهمیه‌هایی به کشورهای عرضه‌کننده با توافق با آن‌ها یا براساس سهم آن‌ها در واردات با لحاظ عوامل خارجی مؤثر یا متأثر صورت گیرد. اعمال این سهمیه‌ها نباید به‌نحو تبعیض‌آمیز به یک یا چند کشور محدود شود، مگر آن‌که واردات از آن کشورها نسبت به نرخ رشد کل واردات محصول ذی‌ربط در دوره نمونه رشد نامتناسبی را نشان دهد (گروه نویسندگان ۱۳۸۵: ۴۰۴-۴۰۶).

۳.۳ اقدامات حفاظتی خاص

موافقت‌نامه حفاظت‌ها تنها ناظر بر حفاظت‌های عمومی است که تحت ماده ۱۹ گات صورت می‌گیرند. هریک از موافقت‌نامه‌های بخشی سازمان جهانی تجارت (کشاورزی، منسوجات، و خدمات) هم اقدامات حفاظتی خاص خود را دارند.

موافقت‌نامه منسوجات و پوشاک (Agreement on Textiles and Clothing) تا پیش از انقضای آن در پایان سال ۲۰۰۴ به موجب ماده ۶، خود، از یک سازوکار حفاظتی خاص برخوردار بود تا اعضا را در مقابل خسارت جدی ناشی از افزایش شدید واردات در دوران گذار (دوران ده‌ساله ادغام تدریجی این موافقت‌نامه در ترتیبات عمومی کالایی) حفظ کند. تفاوت نظام حفاظتی ویژه منسوجات و پوشاک با موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی یا ماده ۱۹ گات در نحوه برخورد گزینشی آن با محصولات ویژه از منبع یا منابع خاص بوده است؛ بدین معنی که این سازوکار حفاظتی ویژه بر عدم تبعیض مبتنی نبود. به‌علاوه، تازمانی که این سازوکار ویژه وجود داشت امکان به‌کارگیری موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی در مورد محصولات منسوجات و پوشاک وجود نداشت (همان: ۲۵۶-۲۵۷).

برخلاف موافقت‌نامه منسوجات و پوشاک، محصولات کشاورزی همواره مشمول مقررات حفاظتی در نظر گرفته شده در موافقت‌نامه حفاظت‌ها بوده‌اند. با وجود این، مقررات حفاظتی ویژه‌ای (Special Safe Guards/ SSG) هم برای محصولات کشاورزی که در جدول تعهدات در مقابل آن‌ها امتیاز توسط به اقدامات حفاظتی ویژه درج شده است قابل اعمال است. توسط به مقررات حفاظتی ویژه موافقت‌نامه کشاورزی (Agreement on Agriculture) در مقایسه با موافقت‌نامه حفاظت‌ها با شرایط سهل‌تری صورت می‌گیرد و بر این اساس امتیازی برای کشور برخوردار از چنین حقی محسوب می‌شود. در واقع، مقررات حفاظتی ویژه در پاسخ به نگرانی کشورهای که موانع غیر تعرفه‌ای خود را در محصولات حساس تبدیل به تعرفه

می‌کردند و از این رو نگران تأثیر منفی عوامل بازار در این محصولات حساس بودند ایجاد شد. مطابق این مقررات، در صورت افزایش واردات یا کاهش قیمت از میزان تعیین شده می‌توان اقدام به برقراری حقوق ورودی اضافه کرد. در این خصوص، برخلاف موافقت‌نامه حفاظت‌ها، احراز شرط لطمه لازم نیست (همان: ۲۰۹-۲۱۰).

از میان ۱۲۸ عضو مؤسس سازمان جهانی تجارت، فقط ۳۸ کشور و هر کدام در تعداد معدودی از کالاهای کشاورزی از حق توسل به مقررات حفاظتی ویژه برخوردارند. ده سال پس از تأسیس سازمان جهانی تجارت نیز، تنها سه عضو جدید این سازمان از این حق برخوردار شده‌اند که عبارت‌اند از بلغارستان (در خصوص ۲۱ کالا)، پاناما (در خصوص ۶ کالا)، و تایوان (در خصوص ۳۲ کالا) (WTO 2005: 21).

موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (General Agreement on Trade in Services/ GATS) در ماده ۱۰ خود کشورها را ملزم می‌دارد که مذاکرات چندجانبه‌ای در خصوص مسئله وضع اقدامات حفاظتی اضطراری بر پایه اصل عدم تبعیض انجام دهند. هدف اولیه این مذاکرات بررسی لزوم وجود یک سازوکار حفاظتی اضطراری برای بخش خدمات است. شورای تجارت خدمات نیز یک گروه کاری در خصوص قواعد موافقت‌نامه خدمات را به منظور مطالعه درباره سه موضوع، از جمله اقدامات حفاظتی، تأسیس کرده است (گروه نویسندگان ۱۳۸۵: ۴۲۴). گروهی از اعضا هنوز متقاعد نشده‌اند که با وجود انعطاف در پذیرش تعهدات آزادسازی خدمات و خطر تضعیف ثبات تعهدات موجود پیش‌بینی اقدامات حفاظتی برای یک صنعت خاص خدماتی در شرایط افزایش ناگهانی عرضه خارجی و لطمه جدی ناشی از آن، به ویژه با توجه به کمبود اطلاعات تجاری و تولیدی قابل‌اتکا در بخش خدمات و پیچیدگی‌های آن، در عمل قابلیت اجرایی داشته باشد. در مقابل، گروه دیگری از اعضا معتقدند که، از آن‌جا که اختلالات تجاری در بخش خدمات قابل‌پیش‌بینی نیست، وجود اقدامات حفاظتی باعث پذیرش تعهدات آزادسازی بیش‌تر در مذاکرات آتی خدمات می‌شود (سازمان جهانی تجارت ۱۳۸۹: ۶۱-۶۲).

علاوه بر مفاد حفاظتی خاص بخشی، پروتکل الحاق پاره‌ای از کشورها (لهستان، مجارستان، و رومانی) متضمن مفاد حفاظتی ویژه‌ای است. تحت این مفاد، به‌کارگیری اقدامات حفاظتی تبعیض‌آمیز علیه این کشورها مجاز است. قاعدتاً، چنین اقداماتی را نمی‌توان علیه یک کشور عضو به‌کار گرفت، مگر آن‌که آن کشور این تبعیض را در پروتکل الحاق خود بپذیرد (Das 1999: 97). البته، این سه کشور اینک، همگی، به عضویت

اتحادیه اروپا درآمده‌اند و تابع تعهدات اتحادیه اروپا هستند. وضعیت ویژه کشور چین نیز در این خصوص شایان توجه است. مطابق سازوکار حفاظت‌های انتقالی خاص یک کالا در پروتکل الحاق چین که تا دسامبر ۲۰۱۳ اعتبار داشت اعضای سازمان جهانی تجارت می‌توانستند به نحو بسیار آسان‌تری به وضع اقدامات حفاظتی علیه چین دست یازند (گروه نویسندگان ۱۳۸۵: ۴۰۹).

۴.۳ دیگر اقدامات حفاظتی

علاوه بر حفاظت‌های عمومی مشمول ماده ۱۹ گات، در مواد ۱۲ و ۱۸ گات و ماده ۱۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات اقدامات حفاظتی مربوط به تراز پرداخت‌ها و نیز اقدامات حفاظتی با اهداف توسعه‌ای گنجانده شده است.

۱.۴.۳ اقدامات حفاظتی مربوط به تراز پرداخت‌ها

ماده ۱۲ گات ۱۹۹۴ به اعضا اجازه می‌دهد که برای حفظ موقعیت مالی خارجی و تراز پرداخت‌های خود مقدار یا ارزش کالای مجاز برای واردات را محدود سازند. از آن‌جاکه مقرر دیگری (ماده ۱۸) به محدودیت‌های مربوط به تراز پرداخت‌های کشورهای در حال توسعه پرداخته است، ماده ۱۲ تنها به اعضای توسعه‌یافته مربوط می‌شود.

در بیانیه مذاکرات دور توکیو مورخ ۱۹۷۹ در خصوص اقدامات تجاری متخذه به منظور حفظ تراز پرداخت‌ها، طرف‌های متعاقد گات تأیید کردند که اقدامات محدودکننده تجاری به طور کلی برای حفظ یا بازگرداندن تعادل در تراز پرداخت‌ها ابزاری کارآمد نیستند. در همین سند، مقرر شد که در اتخاذ اقدامات محدودکننده واردات، طرف‌های متعاقد باید اولویت انتخاب را به اقداماتی بدهند که حداقل آثار مخل تجارت را دارند. از آن‌پس نیز، بیش‌تر کشورهای توسعه‌یافته به هیچ‌وجه به اقدامات محدودکننده تجاری به منظور حفظ تراز پرداخت‌ها توسل نجسته‌اند. در موارد لزوم اتخاذ اقدامی برای حفظ تراز پرداخت‌ها، این کشورها از اقدامات تجاری مبتنی بر قیمت استفاده کرده‌اند.

از سوی دیگر، بند «ب» ماده ۱۸ گات ۱۹۹۴ به کشورهای در حال توسعه اجازه می‌دهد که از طریق محدود کردن مقدار یا ارزش کالای بازرگانی مجاز برای واردات سطح کلی واردات را کنترل کنند تا بتوانند موقعیت مالی خارجی خود را حفظ کنند و اطمینان یابند که ذخیره‌های ارزی لازم برای اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی خود را در اختیار دارند.

این ماده تأیید شده است که مشکلات تراز پرداخت‌های این کشورها ماهیتاً به ساختار اقتصادی آن‌ها مربوط می‌شود.

تفاهم‌نامه دور اروگوئه درخصوص مقررات گات ۱۹۹۴ درمورد تراز پرداخت‌ها، که جزء لاینفک گات ۱۹۹۴ است، همه اعضا از جمله کشورهای درحال توسعه را تشویق می‌کند که در اتخاذ اقدامات مربوط به مشکلات تراز پرداخت‌ها اولویت انتخاب را به اقدامات مبتنی بر قیمت هم‌چون اخذ هزینه‌های بیش‌تر از واردات، الزامات مربوط به سپرده‌گذاری، یا سایر اقدامات تجاری مشابهی بدهند که بر قیمت کالاهای وارداتی تأثیر می‌گذارند.

آن دسته از اعضای سازمان جهانی تجارت که اقداماتی را به موجب ماده ۱۲ و بند «ب» ماده ۱۸ اتخاذ، حفظ، یا تشدید می‌کنند ملزم به مطلع‌ساختن و مشورت با کمیته محدودیت‌های تراز پرداخت‌های این سازمان‌اند. اعضایی که اقدامات محدودکننده را براساس ماده ۱۲ اتخاذ کرده‌اند باید سالی یک بار این مشورت‌ها را انجام دهند. اعضایی که این اقدامات را براساس بند «ب» ماده ۱۸ اتخاذ کرده‌اند باید هر دو سال یک بار این مشورت‌ها را انجام دهند. باتوجه به این‌که ماده ۱۵ گات ۱۹۹۴ پذیرش تمامی یافته‌های آماری و غیره صندوق بین‌المللی پول درمورد ارز، ذخایر ارزی، و تراز پرداخت‌ها را برای تمامی ارکان سازمان جهانی تجارت ضروری شمرده است، نمایندگان این صندوق نیز در این مشورت‌ها شرکت می‌کنند (همان: ۸۸-۸۹).

ماده ۱۲ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات نیز اعضا را مجاز می‌داند که به‌عنوان یک اقدام استثنایی و به‌رغم هر نوع تعهدی که سپرده‌اند به‌منظور حفظ تراز پرداخت‌های خود محدودیت‌هایی را بر تجارت خدمات اعمال کنند. این ماده در صورت وجود دشواری‌های جدی در تراز پرداخت‌ها و مشکلات مالی خارجی یا خطر بروز آن‌ها قابل اجراست. چنین محدودیت‌هایی ممکن است شامل محدودیت‌هایی درمورد پرداخت‌ها یا انتقال باشد که درغیراین صورت طبق ماده ۱۱ ممنوع شده است. در هر صورت، چنین محدودیت‌هایی نباید توأم با تبعیض میان اعضا باشد و منافع سایر اعضا را تحت تأثیر قرار دهد یا بیش از حد لازم محدودکننده باشد و درعین حال باید موقتی باشد و با بهبود شرایط رفع شود. هم‌چنین، باید به خدمات ضروری اولویت داده شود، اما محدودیت‌ها نباید برای حمایت از یک بخش خدماتی خاص اعمال شود. مشورت‌های دوره‌ای که اعضای استفاده‌کننده از ماده ۱۲ دارند باید مانند آنچه درمورد کالا انجام می‌شود در کمیته تراز پرداخت‌های سازمان جهانی

تجارت صورت گیرد. این کمیته محدودیت‌های وضع شده برای این منظور را بررسی می‌کند (همان: ۴۲۵-۴۲۶).

۲.۴.۳ اقدامات حفاظتی با اهداف توسعه‌ای

مقررات گات در ماده ۱۸ خود انعطاف ویژه‌ای را برای کمک به صنایع نوپای کشورهای درحال توسعه با عدول از تعهد تثبیت تعرفه‌ها و منع محدودیت‌های مقداری پیش‌بینی کرده است که در اعلامیه دور توکیو با عنوان اقدام حفاظتی برای اهداف توسعه‌ای خوانده شده است. کشورهای درحال توسعه برای استفاده از این مفاد گات، جز در شرایط استثنایی، پیش از اقدام طی اطلاعیه‌ای به دبیرخانه سازمان باید توضیحاتی درخصوص وضعیت موجود و ضرورت حمایت بیش‌تر ارائه کنند و به‌علاوه به‌طور معمول مصوبه اعضای سازمان را درخصوص اقدام کسب کنند. در صورت عدم تصویب اعضا نیز کشورهای درحال توسعه می‌توانند به‌طور یک‌جانبه مبادرت به اتخاذ اقدام مدنظر (از قبیل تعرفه‌های بالاتر از حد تثبیت، محدودیت مقداری، یا نظام مجوزدهی محدودکننده) کنند، اما دیگر اعضا نیز از حق مقابله به‌مثل برخوردار خواهند بود (ITC/CS 1999: 140-141).

درحقیقت، بند «الف» ماده ۱۸ که عدول از تعهدات تعرفه‌ای را برای کشورهای درحال توسعه مجاز می‌دارد تفاوت چندانی با ماده ۲۸ گات درخصوص مذاکره مجدد تعرفه‌ای که برای عموم اعضا مقدور است ندارد. بند «ج» ماده ۱۸ نیز، اگرچه محدودیت‌های مقداری و اقدامات غیرتعرفه‌ای را برای کشورهای درحال توسعه مجاز می‌دارد، شرایط سخت‌گیرانه‌ای چون تصویب اعضا و احتمال جبران و مقابله به‌مثل را به‌هم‌راه دارد. از این‌رو، تنها نه مورد استناد به این ماده را کشورهای درحال توسعه گزارش کرده‌اند که همگی در دوران گات بوده‌اند (Hoekman and Kostecki 2001: 307, 334).

۴. دامنه اقدامات اقتضایی

به‌موجب موافقت‌نامه حفاظت‌ها، افزایش ناگهانی واردات حتی در فقدان یک اقدام غیرمنصفانه نظیر یارانه یا قیمت‌شکنی نیز چنانچه منجر به لطمات جدی به تولیدکنندگان داخلی شود، با احراز چنین وضعیتی از طریق تحقیقات، مجوز اقدام حفاظتی در قالب افزایش تعرفه به بالاتر از میزان موردتعهد و حتی وضع سهمیه را فراهم می‌سازد.

ازسوی دیگر، به موجب دو موافقت‌نامه دیگر سازمان، پرداخت یارانه ازسوی دولت‌ها به بنگاه‌های تجاری یا اقدام بنگاه‌های تجاری در عرضه زیر قیمت عادی محصولات خود چنانچه واردات محصولات یارانه‌ای یا زیر قیمت منجر به ایراد لطمات مهم به تولیدکنندگان داخلی در کشور واردکننده شود، رقابتی نابرابر و غیرمنصفانه تلقی می‌شود و کشور واردکننده می‌تواند با احراز چنین وضعیتی از طریق تحقیقات اقدام به وضع عوارض ضدقیمت‌شکنی یا ضدیارانه‌ای فراتر از نرخ‌های موردتعهد تعرفه‌ای به منظور برطرف کردن وضعیت مزبور کند. درحقیقت، اقدامات ضدقیمت‌شکنی (ضددامپینگ/antidumping measures)، اقدامات جبرانی (ضدیارانه‌ای/ countervailing measures)، و اقدامات حفاظتی که با نادیده‌گرفتن تعهدات تجاری اولیه کشورها نسبت به یکدیگر همراه‌اند در مقررات تجاری بین‌المللی و سازمان جهانی تجارت تحت اقتضائات خاصی تجویز شده‌اند و احراز شرایط لازم برای توسل به چنین اقداماتی از طریق فرایند موسوم به تحقیقات صورت می‌گیرد که در آن لطمات مهم و جدی ناشی از واردات به تولیدکنندگان داخلی مطابق با ضوابط خاص هریک از این اقدامات احراز می‌شود، اما درحقیقت اقدامات ضدقیمت‌شکنی و ضدیارانه‌ای پاسخ متقابل به یک اقدام اولیه غیرمنصفانه‌اند و تنها اقدامات حفاظتی اقدام حمایتی غیرمتقابل محسوب می‌شوند.

رویه‌ها و سیاست‌های تجاری خارجی، صرف‌نظر از آن‌که منصفانه یا غیرمنصفانه باشند، به اندازه‌ای که منجر به افزایش واردات و لطمه به صنعت داخلی می‌شوند می‌توانند درخواست‌های داخلی برای حمایت را ایجاد کنند که چه‌بسا سیاست‌های آزادسازی تجاری را در مخاطره قرار دهند. بنابراین، چنین رویه‌ها و سیاست‌هایی دقیقاً همان شرایطی را موجب می‌شوند که اقدامات اقتضایی برای آن در نظر گرفته شده‌اند. ازاین‌رو، اقدامات حفاظتی، ضدقیمت‌شکنی، و جبرانی تاجایی که می‌توانند به‌منظور فرونشاندن ازدیاد فشار داخلی علیه آزادسازی تجاری به‌کار بسته شوند مشابه‌اند. به برخی از تفاوت‌های میان این اقدامات اقتضایی تجاری، ازجمله شرایطی که تحت آن شرایط می‌توانند به‌کار بسته شوند، در ذیل اشاره می‌شود. دلیل دومی که مشمول‌بودن عوارض ضدقیمت‌شکنی و جبرانی در دامنه اقدامات اقتضایی را لازم می‌کند اتکای بالای کشورها بر آن‌ها (به‌ویژه اقدامات ضدقیمت‌شکنی) است (بنگرید به جدول ۱). براساس اطلاعیه‌های ارسالی ازسوی اعضا به سازمان جهانی تجارت، طی سال‌های ۱۹۹۵-۲۰۱۷، اقدامات حفاظتی کم‌ترین میزان اتکا را داشته‌اند. شمار تحقیقات

ضدقیمت‌شکنی (۵۵۲۹ مورد) تقریباً هفده برابر بیش‌تر از تحقیقات حفاظتی (۳۳۱ مورد) و شمار اقدامات ضدقیمت‌شکنی (۳۶۰۴ مورد) تقریباً ۲۲ برابر بیش‌تر از اقدامات حفاظتی (۱۶۶ مورد) بوده‌اند، البته باید توجه داشت که یک اقدام حفاظتی می‌تواند مبادی وارداتی زیادی را شامل شود.

جدول ۱. تحقیقات و اقدامات اقتضایی تجاری (۱۹۹۵-۲۰۱۷)

اقدامات	تحقیقات	ابزار تجاری اقتضایی
۳۶۰۴	۵۵۲۹	ضدقیمت‌شکنی
۲۵۷	۴۸۶	جبرانی
۱۶۶	۳۳۱	حفاظتی

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت

درنهایت آن‌که رابطه‌ای قوی میان دوره‌های تنگنای اقتصادی و فعالیت ضدقیمت‌شکنی وجود دارد؛ برای مثال، بررسی‌ها نشان می‌دهد که در چهار به‌کارگیرنده عمده اقدامات ضدقیمت‌شکنی (استرالیا، کانادا، اتحادیه اروپا، و آمریکا) تشکیل پرونده ضدقیمت‌شکنی پیوستگی نزدیکی با فعالیت اقتصاد کلان و افزایش نرخ ارز دارد. دوره‌های افزایش نرخ واقعی ارز می‌تواند به ازدست‌رفتن قابلیت رقابت در بخش‌های رقیب واردات بینجامد که جریان بزرگ‌تر واردات را سبب می‌شود. رکود اقتصادی موجب افزایش بی‌کاری و زیان‌های مالی در بنگاه‌ها می‌شود. این موارد در زمره شرایطی قرار دارند که اقدامات ضدقیمت‌شکنی را برای بنگاه‌های تحت‌تأثیر بسیار جذاب می‌سازد. از این‌رو، می‌توان گفت که کشورها در عوض اقدامات حفاظتی اقدامات ضدقیمت‌شکنی را ابزار بهتری برای سازگاری با دشواری‌های تجاری و مجال‌دادن به جریان حمایت‌گرایی یافته‌اند. بنابراین، در راستای این بحث، همهٔ اقسام سه‌گانه راه‌کارهای تجاری اقدامات اقتضایی تلقی می‌شوند.

در جداول زیر، تفصیل بیش‌تری از دامنه کاربرد این اقدامات سه‌گانه، به‌نحو قابل‌مقایسه، ارائه شده است. این جداول گویای میزان تحقیقات منجر به اقدام و نسبت اقداماتی که مورد چالش در دعاوی قرار گرفته‌اند و گستره به‌کارگیری اقدامات از نظر کشورها و اقلام است که براساس اطلاعات مندرج در پایگاه اطلاعاتی سازمان جهانی تجارت استخراج شده است (www.wto.org).

جدول ۲. اقدامات ضدقیمت شکنی از ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷

۳۶۰۴ اقدام نهایی از مجموع ۵۵۲۹ تحقیق از سوی ۵۶ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها علیه ۹۶ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها بیشترین به‌کارگیرندگان اقدامات ضدقیمت‌شکنی: هند (۶۵۶)، آمریکا (۴۲۷)، اتحادیه اروپا (۳۲۵)، برزیل (۲۵۱)، آرژانتین (۲۴۱)، چین (۱۹۷)، ترکیه (۱۸۹) کشورهای هدف اقدامات ضدقیمت‌شکنی: چین (۹۲۶)، کره (۲۶۲)، تایوان (۱۹۷)، آمریکا (۱۸۱)، ژاپن (۱۵۲) بخش‌های هدف اقدامات ضدقیمت‌شکنی: فلزات اساسی (۱۱۵۳)، صنایع شیمیایی (۷۵۷)، محصولات پلاستیکی (۴۵۲)، ماشین‌آلات و تجهیزات الکتریکی (۲۸۶)، و منسوجات (۲۷۱) شمار دعاوی: ۱۲۶
--

جدول ۳. اقدامات جبرانی ضدیارانه‌ای از ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷

۲۵۷ اقدام نهایی از مجموع ۴۸۶ تحقیق از سوی ۱۸ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها علیه ۳۵ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها بیشترین به‌کارگیرندگان اقدامات جبرانی: آمریکا (۱۲۲)، اتحادیه اروپا (۳۸)، کانادا (۲۹) کشورهای هدف اقدامات جبرانی: چین (۸۴)، هند (۴۵)، اتحادیه اروپا و اعضای آن (۲۳ + ۱۲) بخش‌های هدف اقدامات جبرانی: فلزات اساسی (۱۲۸)، صنایع شیمیایی (۲۳)، محصولات پلاستیکی (۲۱)، ماشین آلات و تجهیزات الکتریکی (۱۷)، و محصولات غذایی (۱۴) دعاوی: ۴۳ دعاوی جبرانی (درمقابل ۷۹ دعاوی یارانه‌ای)

جدول ۴. اقدامات حفاظتی از ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۷

۱۶۶ اقدام نهایی از مجموع ۳۳۱ تحقیق از سوی ۳۵ کشور یا اتحادیه (گمرکی) کشورها علیه همه بیشترین به‌کارگیرندگان اقدامات حفاظتی: هند (۲۱)، ترکیه (۱۶)، اندونزی (۱۷)، شیلی و اردن (هریک ۹)، فیلیپین (۸)، و مصر و آمریکا (هریک ۶) بخش‌های هدف اقدامات حفاظتی: بخش‌های صنایع شیمیایی (۳۱)، فلزات اساسی (۴۳)، و محصولات غذایی (۱۴)، و مصالح ساختمانی غیرفلزی و محصولات نباتی (هریک ۱۳) دعاوی: ۵۸ دعاوی حفاظتی
--

این آمار نشان می‌دهد که گرچه دعاوی علیه اقدامات ضدقیمت‌شکنی بیشترین شمار دعاوی را تشکیل می‌دهد، نسبت اندکی (کمتر از چهار درصد) از اقدامات ضدقیمت‌شکنی را به‌چالش می‌کشد و حال آن‌که این نسبت برای دعوی علیه اقدامات ضدیارانه‌ای قریب یک‌پنجم (حدود هفده درصد) و برای دعوی علیه اقدامات حفاظتی بیش از یک‌سوم (حدود ۳۵ درصد) است.^۷

مقایسه شمار دعاوی علیه یارانه و شمار اقدامات ضد یارانه‌ای نیز گویای آن است که کشورها در بیش از سه چهارم موارد اقدامات یک‌جانبه علیه یارانه را بر اقامه دعوی علیه یارانه مرجح داشته‌اند.

مواد مرتبط دیگری از گات هم هستند که می‌توانند مرتبط با اقدامات اقتضایی تلقی شوند. ماده ۲۸ (مذاکره مجدد درباره تعهدات تعرفه‌ای و تغییر تعهدات) گات به یک عضو سازمان جهانی تجارت اجازه می‌دهد که در صورت ارائه «تعدیل جبرانی» به شرکای تجاری متأثر تعرفه‌های تثبیت‌شده خود را افزایش دهد. نهایتاً، باید به این رویه برخی از اعضای سازمان نیز توجه داشت که از حاشیه میان نرخ‌های تعرفه تثبیت‌شده و نرخ‌های تعرفه جاری عملاً به‌مثابه یک چاره کار تجاری استفاده می‌کنند. تعرفه‌های جاری به‌منظور صیانت صنایع داخلی از واردات به‌میزانی که از نرخ تثبیت فراتر نرود افزایش می‌یابند و بنابراین هیچ‌یک از تعهدات به سازمان نیز نقض نمی‌شود.^۸ در این جا، باید اشاره کرد که اگرچه اقدامات حفاظتی و عوارض ضد قیمت‌شکنی و جبرانی، همگی، زیر عنوان اقدامات اقتضایی قرار می‌گیرند، تفاوت‌های مهمی میان آن‌ها وجود دارد:

اول این که اقدامات ضد قیمت‌شکنی و جبرانی تنها می‌توانند به‌ترتیب علیه وارداتی که زیر قیمت (یعنی زیر ارزش عادی آن‌ها) مورد معامله قرار می‌گیرند یا واردات برخوردار از یارانه مورد استفاده قرار گیرند و اعمال آن‌ها مشروط به آن است که نشان داده شود که بر اثر چنان وارداتی صنعت داخلی دچار لطمه مهم شده است، اما اقدام حفاظتی می‌تواند علیه افزایش واردات به‌کار بسته شود، به شرط آن که چنان وارداتی لطمه جدی به صنعت داخلی آن وارد آورد، ولو این که واردات مزبور زیر قیمت یا یارانه‌ای یا غیر آن نباشند.

دیگر آن که چون از آن‌جا که قیمت‌شکنی یا اعطای یارانه می‌تواند مختص به عرضه‌کننده یا کشور خاصی باشد اقدامات ضد قیمت‌شکنی و جبرانی تنها بر آن دسته از عرضه‌کنندگان اعمال می‌شوند که محصولاتشان زیر قیمت یا یارانه‌ای تشخیص داده شوند. به عبارت دیگر، این اقدامات بر مبنایی غیر تبعیض‌آمیز (بر پایه اصل دولت کامله‌الوداد) اعمال نمی‌شوند. این در حالی است که اقدامات حفاظتی اصولاً بر مبنایی غیر تبعیض‌آمیز (بر پایه اصل دولت کامله‌الوداد) اعمال می‌شوند؛ بدین معنا که بر تمامی مبادی وارداتی اعمال می‌شوند، گو این که کشورهای در حال توسعه چنان‌چه سهم کوچکی از واردات را داشته باشند می‌توانند از اعمال این اقدامات مستثنا شوند.

بالاخره آن‌که اقدامات ضدقیمت‌شکنی و جبرانی چون در پاسخ به رویه‌های تجاری معینی (قیمت‌شکنی یا اعطای یارانه) اعمال می‌شوند مستلزم پیش‌نهاد جبران به طرف‌های تجاری مؤثر از این اقدامات نیستند، اما برعکس کشوری که یک اقدام حفاظتی اعمال می‌کند، اقدامی نه در پاسخ به آثار یک رویه تجاری خاص بلکه در پاسخ به موج وارداتی که به صنعت داخلی‌اش آسیب رسانده است، ناگزیر است به سبب آثار نامطلوب این اقدام بر طرف‌های تجاری به آن‌ها پیش‌نهاد جبران دهد. درعین حال، موافقت‌نامه حفاظت‌ها اعضای متأثر از یک اقدام حفاظتی را از مقابله به مثل در سه ساله نخست اجرای آن باز می‌دارد، مشروط بر آن‌که اقدام مزبور در نتیجه افزایش مطلق واردات اتخاذ شده باشد.

برخی از این تفاوت‌های میان اقدامات ضدقیمت‌شکنی و حفاظتی به‌عنوان دلایل آن‌که کشورها استفاده از اقدامات دسته نخست را ترجیح می‌دهند شمرده شده‌اند. ماهیت غیرتبعیض‌آمیز اقدامات حفاظتی به‌عنوان دلیلی بر آن‌که این اقدامات کم‌تر مورد استفاده قرار می‌گیرند ذکر شده است؛ زیرا دولت‌ها یک ابزار هدف‌مندتر را که می‌تواند مستقیماً متوجه کشور یا کشورهایی باشد که منبع لطمه‌اند ترجیح می‌دهند. عدم تمایل کشورها به استفاده از اقدامات حفاظتی هم‌چنین به اجتناب کشورها از مشروعیت‌بخشیدن به اقدامات حمایت‌گرایانه در خصوص کالاهایی که به‌نحو منصفانه‌ای مورد دادوستد قرار می‌گیرند و نیز لزوم پرداخت جبران مرتبط دانسته شده است. مورد اخیر به ناکارآمدی اشاره دارد که ممکن است از به‌کارگیری اقدامات ضدقیمت‌شکنی به‌عنوان یک اقدام اقتضایی به‌جای اقدامات حفاظتی ناشی شود؛ زیرا اقدامات دسته نخست طرف‌های تجاری را در وضعیتی هم‌چون وضعیت پیشین قرار نمی‌دهد؛ البته، چنان‌که در بالا گفته شد، موافقت‌نامه حفاظت‌ها حق مقابله به مثل اعضای متأثر را تضعیف می‌کند؛ زیرا مواردی را که عضو به‌کارگیرنده اقدام حفاظتی باید جبران کند کاهش می‌دهد.

۵. مفاد اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای

اکثریت بزرگی از موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای هم‌چنان به‌کارگیری چاره کارهای تجاری را در تجارت درون منطقه‌ای مجاز می‌دانند که حاکی از قدر و اعتبار اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجارت بین‌المللی است. تنها شمار اندکی از موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای موفق به حذف اقدامات تجاری اقتضایی شده‌اند.

حفظ اهمیت اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای منعکس‌کننده اقدام متوازن‌کننده‌ای است که دولت‌ها وقتی که در یک موافقت‌نامه تجارت آزاد به آزادسازی‌های بیش‌تری متعهد می‌شوند نیاز به انجام آن دارند. از آن‌جا که تصمیم به ایجاد یک موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای، که هدف حذف تمامی موانع تجارت منطقه‌ای را با خود دارد، سبب به‌وجود آمدن تقاضاهای جدیدی برای حمایت از سوی بخش‌های رقیب واردات می‌شود، دولت‌ها نوعاً جهت حفظ حمایت سیاسی لازم برای موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای، به قواعد مبدأ محدودکننده، دوره‌های انتقالی طولانی، و بخش‌های حساس در این موافقت‌نامه‌ها رو می‌آورند. دولت‌ها هم‌چنین ممکن است استمرار بقای اقدامات تجاری اقتضایی را جهت حفظ حمایت سیاسی لازم برای موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای ضروری ببینند.

ویژگی آن دسته از موافقت‌نامه‌های تجارت منطقه‌ای که توانسته‌اند اقدامات تجاری اقتضایی را حذف کنند درجات عمیق‌تر ادغام در ابعادی کاملاً فراتر از حذف اقدامات مرزی، یعنی برخورداری از تعرفه مشترک خارجی و سهم بالاتری از تجارت درون منطقه‌ای، است. بنابراین، نیاز به اقدامات اقتضایی در موافقت‌نامه‌های تجاری می‌تواند تابعی از درجه ادغام اقتصادی باشد که اعضا درصدد برقراری آن‌اند. اگر هدف ادغام عمیق‌تر هدف مشترک رهبران سیاسی و مردمان اعضا باشد، خطر آن که نیروهای حمایت‌گرا بتوانند گشایش اقتصادی را وارونه سازند، چه‌بسا که بسیار کم‌تر باشد. ادغام عمیق‌تر هم‌چنین احتمالاً ممکن است به همکاری و هماهنگی وسیع‌تر و حتی پذیرش قواعد، سیاست‌ها، و نهادهای عمومی بینجامد که به کشورها اجازه می‌دهد به‌نحو بهتری هزینه‌های سازگاری را از طریق گشایش تجاری برطرف سازند (WTO 2007: 154-155).

۶. ارزیابی وضعیت ایران

بررسی آمار انتشار یافته اقدامات اقتضایی در جهان، اگرچه کشورمان را در شمار به‌کارگیرندگان این اقدامات معرفی نمی‌کند، مانع از شمول دامنه این اقدامات بر کشورمان نبوده است. صرف نظر از اقدامات حفاظتی که به‌نحو عام بر همه کشورها وضع می‌شوند در جداول زیر اقدامات سه‌گانه که به‌طور خاص علیه صادرات کشورمان اعمال شده‌اند و اقلام مشمول آن‌ها فهرست شده‌اند.

نقدی بر کارکردهای حمایت‌های اقتضایی تجاری در ... ۲۶۵

جدول ۵. تحقیقات و اقدامات ضدقیمت‌شکنی اعمال‌شده از سوی کشورهای جهان علیه ایران (۱۹۹۵-۲۰۱۷)

کشورها	شمار تحقیقات	شمار اقدامات
استرالیا	۲	۰
چین	۱	۱
اتحادیه اروپا	۴	۱
هند	۱۹	۱۲
پاکستان	۴	۲
اتحادیه گمرکی آفریقای جنوبی	۱	۰
ترکیه	۱	۰
تایلند	۱	۱
در مجموع	۳۳	۱۷

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت

جدول ۶. بخش‌های مشمول تحقیقات و اقدامات ضدقیمت‌شکنی علیه ایران (۱۹۹۵-۲۰۱۷)

محصولات	شمار تحقیقات	شمار اقدامات
شیمیایی	۱۶	۱۱
پلاستیک	۵	۱
معدنی	۲	۱
مکانیکی الکتریکی	۱	۱
فلزات اساسی	۶	۲
مصالح ساختمانی غیرفلزی	۲	۱
منسوجات	۱	۰
در مجموع	۳۳	۱۷

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت

جدول ۷. تحقیقات و اقدامات ضدپارانه‌ای علیه ایران (۱۹۹۵-۲۰۱۷)

کشورها	محصولات	شمار تحقیقات	شمار اقدامات
اتحادیه اروپا	پلاستیک	۱	۱

منبع: دبیرخانه سازمان جهانی تجارت

جدول ۸. اقدامات حفاظتی تبعیض‌آمیز علیه ایران

کشورها	محصولات	سال آغاز اقدامات
ترکیه	شیشه‌جات	۲۰۰۲
ترکیه	شیشه‌ آینه بدون قاب	۲۰۰۵
ترکیه	فیلم‌های بسته‌بندی پروپیلن	۲۰۱۳
ترکیه	الیاف پلی‌استر	۲۰۱۳
ترکیه	شیشه‌ شناور	۲۰۱۵

منبع: پایگاه اطلاعاتی وزارت اقتصاد ترکیه، اداره کل واردات، بخش حفاظت‌ها

با وجود سابقه تحقیقات و اقدامات اقتضایی علیه ایران و احتمال افزایش آن، تا سال‌های اخیر، نسبت به تدوین و توسعه مقررات مربوط به اقدامات اقتضایی ضرورتی در کشور احساس نمی‌شد. این امر به آنجا برمی‌گشت که تعهدی درخصوص تثبیت نرخ‌های تعرفه وجود نداشت و دولت می‌توانست هر زمان که بخواهد نرخ تعرفه هریک از کالاها را تغییر دهد و این تغییرات به کرات و حتی در فواصل کوتاه صورت می‌گرفت. علاوه‌براین، نرخ عمومی تعرفه‌ها نیز به‌طور نسبی در سطح بالایی قرار داشت و از این‌رو نیازی به وضع عوارض احساس نمی‌شد.

اما با تحولات ناشی از اصلاحات تعرفه‌ای، افزایش واردات و لطمات ناشی از آن، انعقاد موافقت‌نامه‌های دو یا چندجانبه با طرف‌های تجاری، و هم‌چنین الحاق آتی به سازمان جهانی تجارت از سطح عمومی تعرفه‌ها و نیز آزادی عمل در تغییرات تعرفه‌ای به میزان زیادی کاسته می‌شود و ضرورت توسعه و اصلاح مقررات حمایت‌های اقتضایی و وضع عوارض در حمایت از تولیدکنندگان داخلی رفته‌رفته بیش‌تر آشکار می‌شود.

مقررات مربوط به اقدامات اقتضایی در ایران تا چندی پیش به ماده ۷ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۵۰ محدود می‌شد که صرفاً اشاره‌ای کوتاه به اقدام ضدقیمت‌شکنی و ضدپارانه‌ای محسوب می‌شد (که با تصویب قانون جدید امور گمرکی در سال ۱۳۹۰ مفاد مزبور حذف شد)، اما از سوی دیگر، براساس بند «ح» ماده ۳۳ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دولت مکلف شد نسبت به اتخاذ و اعمال تدابیر و اقدامات مؤثر حفاظتی، جبرانی، و ضدقیمت‌شکنی در مواردی که کالایی با شرایط غیرمتعارف و با امتیاز قابل توجه به کشور وارد می‌شود اقدام کند. به موجب این ماده قانونی و براساس قواعد سازمان جهانی تجارت، مقرراتی موسوم به تصویب‌نامه تدابیر و

اقدام‌های حفاظتی، جبرانی، و ضدقیمت‌شکنی تدوین یافت (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی ۱۳۸۵: ۱۳۸-۱۴۱) که در سال ۱۳۸۶ به تصویب هیئت وزیران رسید. متن قانونی مزبور نخستین متن قانونی کشور در خصوص مقررات حاکم بر رویه‌های اتخاذ حمایت‌های اقتضایی تجاری محسوب می‌شود که با وجود آن‌که به‌طور کلی برگرفته از مقررات معمول جهانی در خصوص اقدامات اقتضایی بود، نارسایی‌ها و کاستی‌های قابل ملاحظه‌ای در رویه‌های اجرایی داشت. ویژگی اجمالی‌بودن این مقررات هرچند هم‌راستا با رویکرد کلی مقرراتی کشورهای در حال توسعه در اجتناب از تفصیل مقررات، به‌نحوی که در کشورهای توسعه‌یافته معمول است، بود میزان این اجمال زیاده‌تر از معمول و فاقد برخی جزئیات لازم بود. بنابراین، جزئیات بسیاری از رویه‌ها در آن نیامده بود که ابهامات زیادی را در اجرا پدید می‌آورد که عملاً مستلزم تدوین دستورالعمل‌های اجرایی بود. به‌علاوه، در رویه‌های تعیین‌شده نیز ایرادات مهمی وجود داشت که مهم‌ترین آن‌ها کوتاه‌بودن زمان تحقیقات بود. به‌علاوه، خطاهایی نیز در این متن دیده می‌شد که مهم‌ترین آن خطای در تعریف یارانه بود، به‌نحوی که اقدامات غیرمالی را هم شامل می‌شد.

در عمل نیز، در طی مدت یک دهه که مقررات مزبور لازم‌الاجرا بود بررسی موارد معدود ادعایی تولیدکنندگان داخلی که به کارگروه مرجع رسیدگی ذیل کمیته ماده ۱ آئین‌نامه اجرایی قانون مقررات صادرات و واردات ارجاع شد منجر به انجام تحقیقات یا اتخاذ اقدامات موضوع این مقررات نشد. تنها اقدام حفاظتی اتخاذشده ایران که علیه ام. دی. اف. و نخ ترکیه از سال ۱۳۹۵ اعمال شد نه براساس رویه‌های این تصویب‌نامه که براساس مفاد موافقت‌نامه ترجیحی فی‌مابین در کاهش تخفیف تعرفه‌ای در شرایط افزایش شدید واردات منجر به خطر لطمه مهم به تولیدکنندگان داخلی بود.

پس از یک دهه، با هدف رفع نارسایی‌ها و کاستی‌های متن قانونی مزبور و فعال‌سازی سازوکار حمایت‌های اقتضایی تجاری در ایران، بازنگری مقررات یادشده به تصویب متن قانونی جدیدی از سوی هیئت وزیران در سال ۱۳۹۶ با رویکرد تفصیلی‌گرای منطبق با مقررات سازمان جهانی تجارت انجامید. در متن جدید، عمده نارسایی‌های پیشین برطرف شد و اجمال قبلی، هرچند با عدم توازن‌هایی در میزان تفصیل و اجمال مفاد مختلف، برطرف شد، اما از آن‌جا که ماده قانونی مبنای تصویب‌نامه که در قانون برنامه چهارم و پنجم آمده بود در قانون برنامه ششم حذف شده بود، متن تصویب‌نامه هیئت وزیران بدون استناد به یک مبنای قانونی مناسب، صرفاً با استناد به اصل ۱۳۸ قانون اساسی که

اجازة عام تصویب آیین‌نامه ازسوی وزیران است، تدوین شد. حال آن‌که دست‌کم می‌توانست به یکی از مفاد عام قوانین عادی تجاری، مثلاً به قانون مقررات صادرات و واردات، مستند شود. علاوه بر ایراد قانونی یادشده که بر متن جدید وارد است فقدان مقررات تجاری ناظر بر تراز پرداخت‌ها در منظومه مقررات تجاری هم‌چنان محسوس است که می‌توانست محملی در متن جدید بیابد، هرچندکه درج مقررات تراز پرداخت‌ها درکنار دیگر مقررات حمایت‌های اقتضایی معمول نیست.

به‌رحال، بازنگری یادشده نیز، باوجود گذشت بیش از یک‌سال از زمان لازم‌الاجراشدن متن جدید، به فعال‌سازی سازوکار حمایت‌های اقتضایی تجاری در حمایت از تولید ملی در ایران نینجامید و هم‌چنان متن جدید نیز انجام تحقیقات و اتخاذ اقدامات حمایتی اقتضایی را در پی نداشته است. حتی، ناکامی رایزنی‌ها در توقف اقدامات تبعیض‌آمیز حفاظتی علیه ایران (اقدامات پیش‌گفته اتخاذشده ازسوی ترکیه که می‌تواند نقض صریح و بی‌سابقه رویه‌های شناخته‌شده بین‌المللی تلقی شود) نیز به فعال‌سازی مسیر اقدامات متقابل ازسوی ایران منجر نشد.

این از آن‌روست که وجود مقررات اگرچه شرط اولیه برای برخورداری از یک سازوکار مؤثر حمایت اقتضایی است، برای این منظور کافی نیست. سازوکار مؤثر حمایت اقتضایی علاوه بر این که نیازمند قانون‌گذاری است محتاج ظرفیت اجرایی کافی در اجرای مؤثر مقررات نیز است. بهره‌گیری از کارشناسان کارآمد و رویه‌های مناسب سازمانی و ظرفیت‌سازی‌های لازم در اجرای مؤثر این مقررات حائز اهمیت است. بدیهی است که دست‌یابی به وضعیت مطلوب در این خصوص نیازمند تجربه‌اندوزی در میدان عمل و به‌کارگیری تدریجی تجربیات و رویه‌های مرسوم جهانی و نیز در نظر داشتن ویژگی‌ها و ملاحظات خاص ملی است.^۹

۷. نتیجه‌گیری

پس از گذشت یک دهه از زمان تصویب نخستین متن قانونی کشور درخصوص مقررات حاکم بر رویه‌های اتخاذ حمایت‌های اقتضایی تجاری، بازنگری متن مزبور در سال گذشته و جای‌گزینی متن پیشین با متن قانونی جدید نیز در مدت بیش از یک سالی که از لازم‌الاجراشدن آن می‌گذرد منجر به فعال‌سازی سازوکار حمایت‌های اقتضایی تجاری در ایران نشده است. باوجود آن‌که بازنگری متن پیشین بهبودهای متنی قابل توجهی را با خود

به‌هم‌راه آورده است، هم‌چنان کاستی‌های فرامتنی مانع از آن بوده است که سازوکار حمایت‌های اقتضایی تجاری در ایران در حمایت از تولید ملی فعال شود. این در حالی است که روند فزاینده و شتابانی از به‌کارگیری این اقدامات در جهان، به‌ویژه در خصوص کشورهای در حال توسعه، مشاهده می‌شود و دامنه شمول این اقدامات نه‌تنها کشورمان را برکنار نداشته است، بلکه گاه مشمول اقدامات تبعیض‌آمیز بی‌سابقه‌ای قرار داده است.

تحول متنی یادشده و نتایج آن گویای ضرورت‌های فرامتنی برای ایجاد تحول در این مسیر است. سازوکار مؤثر حمایت اقتضایی، علاوه بر قانون‌گذاری، نیازمند ظرفیت اجرایی کافی در اجرای مؤثر مقررات نیز است. آموزش مقامات مسئول تحقیقات، آشنایی بنگاه‌ها با ضوابط و رویه‌های این اقدامات، وجود تشکل‌های بنگاهی، فراهم کردن مستندات مدعیات، همکاری با مقامات تحقیق‌کننده، و توجه به دائمی‌نبودن اقدامات از جمله مهم‌ترین الزاماتی است که فراتر از مقررات باید مدنظر قرار گیرد. پاره‌ای از این آگاهی‌بخشی‌ها را نه در متون قانونی، بلکه در متون ترویجی و آموزشی باید جست که نقشی کلیدی در ظرفیت‌سازی‌های لازم دارند.

پی‌نوشت‌ها

۱. معافیت از تعهد در بند ۵ ماده ۲۵ گات و بندهای ۳ و ۴ ماده ۹ موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت پیش‌بینی شده است و براساس تصمیم ۱۵ نوامبر ۱۹۹۵ شورای عمومی منوط به اجماع اعضاست.

۲. ماده ۲۸ (اصلاح جداول امتیازات) گات ۱۹۹۴ به اعضای سازمان جهانی تجارت اجازه داده است که امتیازات تعرفه‌ای یادشده در جداول خود را تغییر دهند یا حتی پس بگیرند. ماده ۲۱ موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات (گاتس) نیز شامل قواعد مشابهی در خصوص تغییر یا انصراف از تعهدات مندرج در جداول است. در چهارچوب ماده ۲۱ گاتس، برخلاف ماده ۲۸ گات، در صورت عدم توافق، مقابله‌به‌مثل تنها پس از خاتمه داوری که رجوع به آن الزامی است میسر است.

۳. مقصود از تثبیت تعرفه‌ها پذیرش تعهد تعرفه‌ای است که به‌موجب آن نمی‌توان نرخ تعرفه را از میزان موردتعهد افزایش داد (ماده ۲ گات).

۴. ماده ۱۱ گات، به‌طور کلی، اعمال محدودیت‌های مقداری یا کمی را چه بر واردات و چه بر صادرات منع می‌کند، اما مطابق ماده ۱۱، مقررات مربوط به ممنوعیت اعمال محدودیت‌های مقداری شامل محدودیت‌های اعمال‌شده به‌طور موقت برای جلوگیری از کمبود بحرانی مواد

غذایی، محدودیت‌های لازم برای اجرای استانداردها، و محدودیت‌های اعمال‌شده درخصوص محصولات شیلات نمی‌شود.

5. see: Panel Reports on Argentina-footwear (EC) and Korea-Dairy.

6. see: AB Reports on Argentina-footwear (EC), Korea-Dairy, US-Lamb, Chile-Price Band System, Argentina-Preserved Peaches, and US-Steel Safeguards.

۷. درخصوص آزادی عمل بیش‌تر در اتخاذ اقدامات ضدقیمت‌شکنی و کارکرد حمایتی و حفاظتی آن، بنگرید به مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی ۱۳۸۳: ۶۴۷-۶۴۸.

۸. برخی بررسی‌ها گویای آن است که در موارد افزایش شدیدتر واردات، تمایل دولت‌ها به‌جای استفاده از حمایت‌های اقتضایی متوجه استفاده از فضای آزادی عمل تعهدات تعرفه‌ای (binding overhang) می‌شود. برای توضیح مبسوط در این خصوص، بنگرید به Busch and Krzysztof 2014

۹. درخصوص ملاحظات تنظیم مقررات ملی ضدقیمت‌شکنی، بنگرید به مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی ۱۳۸۳: ۶۵۱-۶۵۸.

کتاب‌نامه

- بزرگی، وحید (۱۳۸۶)، *درآمدی بر سازمان جهانی تجارت و الحاق ایران*، تهران: نشر قومس.
- سازمان جهانی تجارت (۱۳۸۵)، *اسناد حقوقی سازمان جهانی تجارت: نتایج مذاکرات تجاری چندجانبه دور اروگوئه*، ترجمه مسعود طارم‌سری و دیگران، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- سازمان جهانی تجارت (۱۳۸۹)، *درآمدی بر موافقت‌نامه عمومی تجارت خدمات در سازمان جهانی تجارت*، ترجمه محمدحسن زارع، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- صادقی یارندی، سیف‌اله و مسعود طارم‌سری (۱۳۸۵)، *فرهنگ توصیفی اصطلاحات تجارت بین‌الملل و سازمان جهانی تجارت*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- گروه نویسندگان (۱۳۸۵)، *سازمان جهانی تجارت: ساختار، قواعد، و موافقت‌نامه‌ها*، تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.
- مرکز تجارت بین‌الملل و دبیرخانه مشترک‌المنافع (۱۳۷۵)، *راهنمای تجاری دور اروگوئه*، ترجمه مدیریت پژوهش‌های اقتصادی و بین‌المللی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۸۵ الف)، «الزامات ضدقیمت‌شکنی (ضددامپینگ) در سازمان جهانی تجارت و ضرورت تدوین مقررات داخلی مرتبط»، در: *مجموعه مقالات همایش راه‌برد توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و عضویت در سازمان جهانی تجارت «فرصت‌ها و چالش‌ها»*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

نقدی بر کارکردهای حمایت‌های اقتصادی تجاری در ... ۲۷۱

مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی (۱۳۸۵ ب)، مطالعه وجود قیمت‌شکنی (دامپینگ) در اقلام عمده وارداتی ایران، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
هیئت وزیران (۱۳۸۶، ۱۳۹۶)، تصویب‌نامه تدابیر و اقدام‌های حفاظتی، جبرانی، و ضدقیمت‌شکنی، مصوب ۱۳۸۶/۵/۷ و ۱۳۹۶/۲/۲۴.

- Busch, Marc L. and J. Pelc Krzysztof (2014), "Law, Politics and the True Cost of Protectionism: The Choice of Trade Remedies or Binding Overhang", *World Trade Review*, vol. 13, no. 1.
- Das, B. L. (1999), *The World Trade Organisation: A Guide to the Framework for International Trade*, Penang, Malaysia: Third World Network.
- GATT (1995), *Analytical Index: Guide to GATT Law and Practice*, Geneva: WTO Publications.
- Goode, Walter (2003), *Dictionary of Trade Policy Terms*, Adelaide: University of Adelaide.
- Hoekman, B. and M. Kostecki (2001), *The Political Economy of the World Trading System*, Oxford: Oxford University Press.
- ITC/CS (1999), *Business Guide to the World Trade System*, Geneva: ITC/CS.
- Jackson, J. H. (1997), *The World Trading System: Law & Policy of International Economic Relations*, Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- World Trade Organization (1998), *The World Trade Organization: A Training Package*, Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2002), *The Legal Texts: The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations*, Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2003), *Doha Declarations*, Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2005), *Technical Note on the Accession Process*, WT/ACC/10/Rev.3, Geneva: WTO Secretariat.
- World Trade Organization (2007), *World Trade Report*, Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2008), *The World Trade Organization in Brief*, Geneva: WTO Publications.
- World Trade Organization (2012), *WTO Analytical Index: Guide to WTO Law and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.